

Leeuwarden hofstad

DOOR PETER KARSTKAREL*)

Toen Willem Lodewijk, graaf van Nassau-Dietz, zich in 1584 in Leeuwarden als stadhouder van de Staten vestigde, lag de structuur van de stad Leeuwarden al goeddeels vast. Alleen langs en door de toen ontmantelde kloostercomplexen kwamen nog nieuwe straten. Leeuwarden was toen, eerst onder het gezag van de Saksische hertogen, later onder Bourgondisch bestuur, al bijna een eeuw hoofdstad van Friesland.

Kort voor het vestigen van een centraal gezag onder Albrecht van Saksen in 1498 waren er al vestingwerken rond de stad opgeworpen. In de daarop volgende decennia, toen het in Friesland na eeuwen bloedige binnenlandse twisten geleidelijk rustiger werd, zijn de wallen, poorten en bastions nog verbeterd, maar dan om zich te verdedigen tegen vreemde vijanden. In de zuidoostelijke hoek van de stad hadden de nieuwe heren van Friesland in het begin van de zestiende eeuw een blokhuis laten bouwen, een sterkte met vier ronddelen.

Philips II liet zijn bouwmeester Bartholomeus Jansz van 1566 tot '71 een Kanselarij bouwen. Het grote bouwwerk moest het Hof van Friesland, het hoogste rechtscollege van het landschap, huisvesting bieden. Dit Hof was het meest loyale instrument van het koninklijk gezag in Friesland, waar de ontevredenheid met het jaar groeide. De Kanselarij werd een ouderwets gebouw, door en door gotisch, als moest het de oude machtsverhoudingen uitdrukken. De renaissance-details zoals consoles en kragstenen lijken charmante incidenten. Negen jaar later was het gebeurd met het vreemde gezag. De Kanselarij bleef zetel van een nieuw gekozen Hof en de Staten bouwden ernaast spoedig het Landschapshuis. Voor het midden van de vorige eeuw werd dit gebouw weer gesloopt, maar de Kanselarij – de rijksgebouwendienst restaureert haar op het ogenblik grondig – staat er na vier eeuwen nog steeds als een monument van het oude gezag: een versteend anachronisme.

Gedurende de 16de eeuw heeft het bestuurspatriciaat zich dan ook in Leeuwarden gevestigd, al had het tevens woningen op het platteland in de delen waar het zijn regionale of plaatselijke macht uitoefende, grietenijen genaamd.

Enkele van die families konden blijven of gaan wonen in de oudste stenen huizen van de stad, de stinzen. Deze werden in deze eeuw juist verbouwd en uitgebreid. Het wooncomfort eiste die aanpassingen kenmerklijk.

Door de vrede in de stad en zijn collectieve stadsverdediging hoefden de huizen niet meer verdedigbaar te zijn. Op de vogel-

vluchtkaart van Johannes Sems en Pieter Bast uit 1603 blijken de meeste stinzen van hoofdelingen en patriciaat dan ook flinke kruiskozijnen te hebben gekregen.

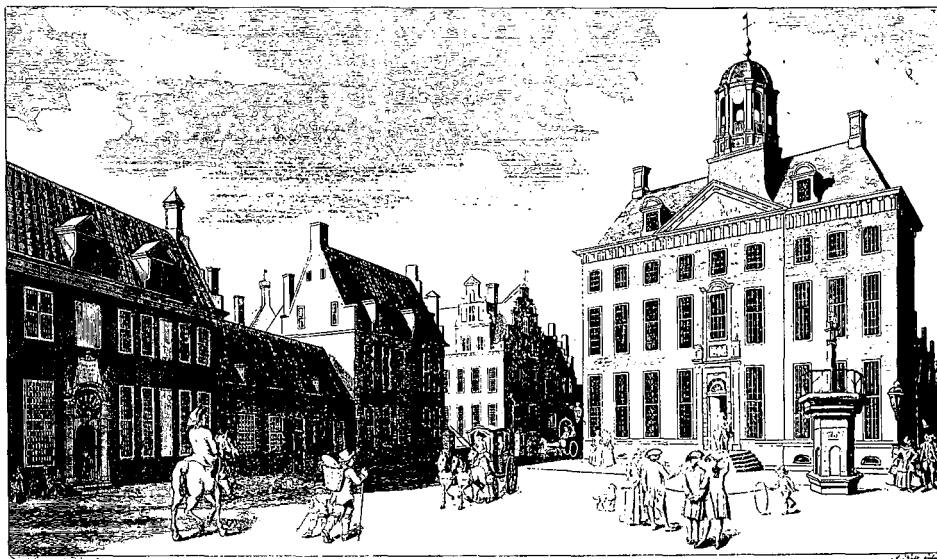
Er kwam in Leeuwarden overigens niet een bestuurderswijk, maar hun woningen waren wel voornamelijk in enkele straten en aan de grachten te vinden: Grote Kerkstraat, Voorstreek, Turfmarkt-Tweebaksmarkt (waar de gebouwen van de bestuurscolleges stonden) en later ook Nieuwestad. De laatste rentmeester van koning Philips II liet ten noord-

westen van het huidige Hofplein een groot huis bouwen dat bestond uit drie evenwijdig aan elkaar geplaatste rechthoekige bouwwerken, waarvan het middelste iets teruglag en aldus een binnenplein vormde. Gedeputeerde Staten van Friesland kochten dit wooncomplex in 1587 om het stadhouder Willem Lodewijk aan te bieden ter huisvesting van zijn familie en hofhouding. Tot 1747, toen Willem Carel Hendrik Friso naar 's-Gravenhage vertrok om er te resideren als algemeen stadhouder, bleef het gebouw als stadhoudershof in gebruik.

Voor Willem Lodewijk werd het Hof aanzienlijk verbouwd. Ook de vierde Staatse stadhouder, Willem Frederik, liet, waarschijnlijk naar wensen van zijn prachtlievende vrouw Albertina Agnes (de dochter van Frederik Hendrik en dus het Hollandse Hof

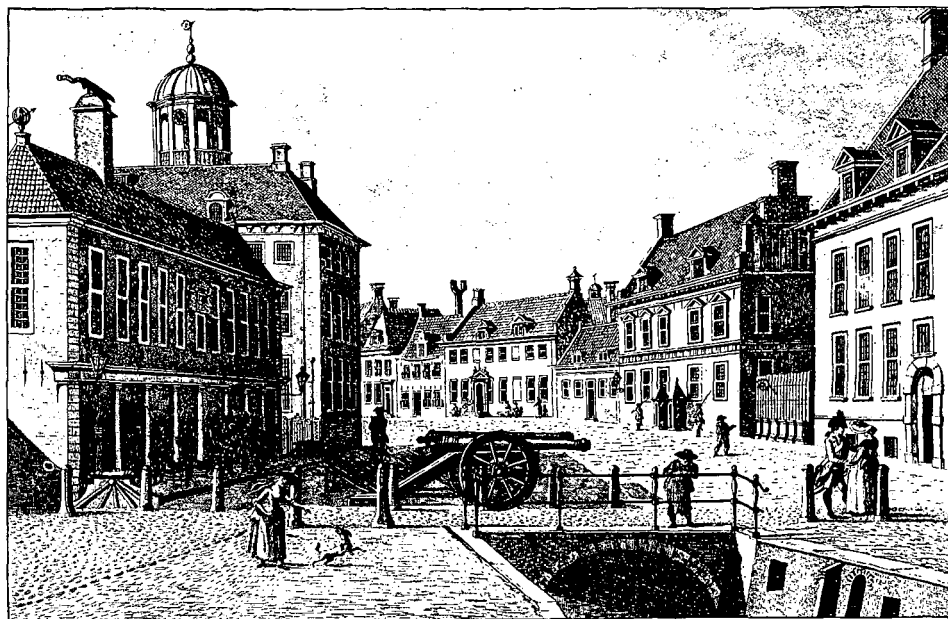
Het Stadhouders Hof rond 1785.

Van de drie evenwijdig aan elkaar geplaatste gebouwen (op deze afbeelding links van het classicistische Stadhuis gelegen) is het middelste, dat terugliggend is gesitueerd, niet te zien.

'T STADHUIS, HET HOF EN BURGER-WEESHUIS TE LEEUWARDEN.

Na de burgerrevolutie van 1795 is het op deze afbeelding meest rechts gelegen onderdeel van het Stadhouders Hof verbouwd.

STADHOUDERS HOF TE LEEUWARDEN.

* Drs. P. Karstkarel is documentalist bij de gemeentelijke Dienst Monumentenzorg Leeuwarden.

Het standbeeld van Graaf Willem Lodewijk van Nassau (ús heit) voor het thans als stadhuis in gebruik zijnde Stadhoudershof. De laatste verbouwing vond plaats in 1880.

gewend) het paleis verfraaien. Later volgden nog meer verbouwingen. Nadat Willem Carel Hendrik Friso in 1734 met de Britse kroonprinses was getrouwd, werd er in de tuin zelfs een vleugel achter het complex gebouwd waar o.a. een balzaal en een hofkapel in kwamen. Na het vertrek van dit echtpaar bleef het Hof slechts een logeeraadres en bij de burgerrevolutie van 1795 werd het de Nassau's afgenomen. Koning Willem I kocht het in 1814 terug en vanaf 1880 werd dit koninklijk paleis bestemd tot ambtswoning van de commissaris des konings. In 1971 verkocht koningin Juliana het paleis aan de gemeente Leeuwarden.

Het Stadhoudershof heeft zijn zestiende en zeventiende eeuwse karaktertrekken al verloren kort nadat het koninklijk paleis was geworden (de achtervleugel was inmiddels al weer gesloopt) en dat is bij de verbouwing van 1880 nog eens dunnetjes overgedaan. Het gebouw dient zich thans aan als een enorm negentiende eeuwse herenhuis. De ruimtelijke levendigheid doorbreekt de saai

strengheid nog maar net. Binnen zijn er een flink aantal boeiende ruimten te vinden. De Nassauzaal met grote familieportretten en -portretgroepen van de Nassau's tussen eiken betimmeringen heeft stellig allure, al is de inrichting eerder decoratief dan architectonisch en daarmee typisch 19de-eeuws. De trappenhuis aan de noordoostzijde van het gebouw is royaal. Ook de gele zaal (waar thans huwelijken voltrokken worden) en blauwe zaal (voor vergaderingen) zijn charmant. De vijf vertrekken die thans tot werkkamers van de Leeuwarder wethouders dienen, hebben eveneens ieder bijzondere kwaliteiten; het zijn alle produkten van 19de-eeuwse interieurkunst. Alleen de overwelfde kelders herinneren nog aan het stadhoudershof verleden van het gebouw. Dat doet ook het standbeeld van Willem Lodewijk (ús heit = onze vader), dat in 1906 voor het gebouw opgericht werd.

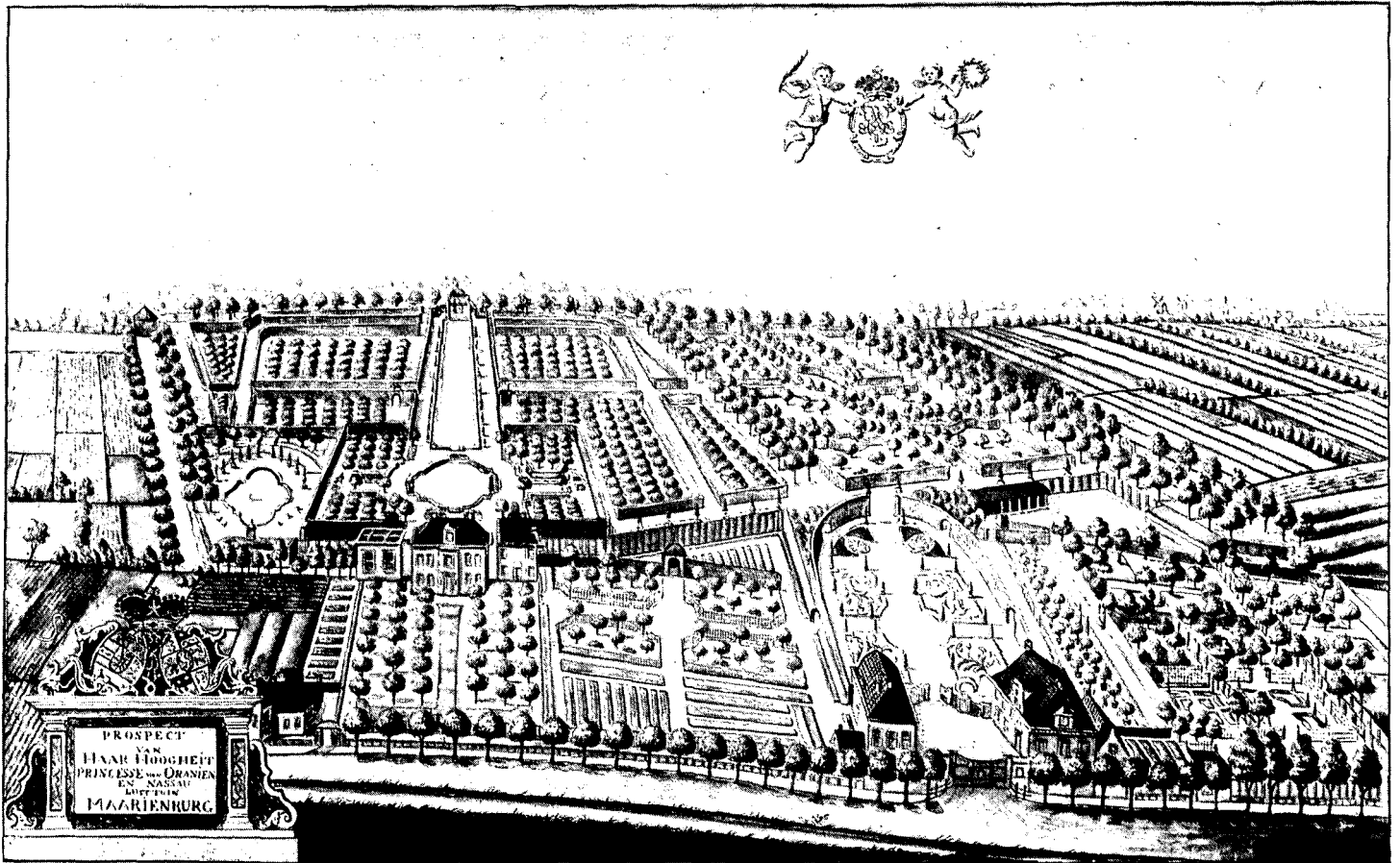
In de Grote Kerkstraat was al in 1607 naast de stal van de stadhouder een wagenhuis gebouwd. De rijsschool en stallen werden

1679-'82 vernieuwd. In de jaren-1930 was dit geheel zo bouwvallig geworden, dat het aangepakt moest worden. Naar de toen geldende maatstaven vernieuwde de gemeentearchitect alles behalve de natuurstenen verrijkingen: kapitelen, sluitsteen en lijstwerk rond de ingang van de stal en een fraai gehouwen barok poortje. De openlucht manege was achter de noordelijke stadswallen en vlak bij de stallen te vinden. Het gebied maakt thans deel uit van de Prinsentuin.

In het vredesjaar 1648 verzocht stadhouder Willem Frederik het stadsbestuur om een deel van de Doeledwinger, de middelste van de noordelijke stadsverdedigingsbastions, te mogen gaan gebruiken als lusttuin. Tot dat jaar waren de stadhouders vaak van huis geweest, omdat de strijd tegen Spanje zich hoofdzakelijk in het zuiden afspeelde. Hoewel wallen en dwingers niet voor andere dan voor krijgskundige doeleinden mochten worden gebruikt, kon de stad niet weigeren. Het begon met een beperkt tuintje op het terrein van de dwinger, maar de stadhoudersfamilie heeft de tuin vele malen verfraaid en uitgebreid. Het eerst gebeurde dat in 1652 toen Willem Frederik met Albertina Agnes ging trouwen. Een van diens gardeofficieren, Doecke van Hemminga, had er de leiding van.

Hendrik Casimir II breidde de tuin uit met een consumptietuin met oranjerie, broeikas en hovenierswoning en liet op de punt van de dwinger een zomerhuis bouwen van waaruit over de lusttuin kon worden uitgekeken. De weduwe van diens zoon, Maria Louise, zorgde er in de jaren-1720 en '30 voor, dat haar uit Kassel meegenomen hovenier Johann Hermann Knoop de Prinsentuin in elegante patronen naar de Franse mode snoeide: berceaux, piramides, busquets en rondelen vormden groot kantwerk op enorme schaal rond een grote kruisvormige vijver met loden beelden. Na vertrek van de stadhouder in 1747 bleef de tuin verlaten, al mochten fatsoenlijke lieden er na de revolutie van 1795 in gaan wandelen. Koning Willem I droeg de Prinsentuin (die eigenlijk nooit in bezit van de Nassau's was geweest) in 1819 aan de stad over. In twee fasen (1820 en 1842) werd de tuin naar de Engelse mode veranderd in een landschapspark met een zgn. natuurlijke aanleg, wat een grillig gevormde vijver, spontaan verlopende paden langs uitzichtpunten en perken en bomengroepen die een natuurlijk groeiproces moesten suggereren, tot gevolg had. Dit gebeurde onder leiding van Lucas Pieter Roodbaard die ook de ontmantelde vestingwallen tussen 1825 en 1850 herschiep in een fraaie stadswandeling. De Prinsentuin heeft, met veranderingen op details, dit Roodbaard-karakter behouden.

Maria Louisa van Hessen-Kassel, de weduwe van Johan Willem Friso is de laatste die in Leeuwarden hof gehouden heeft. Toen haar zoon stadhouder was geworden en gehuwd was met de Britse kroonprinses, kocht zij een huizencomplex westelijk van de stadhoudershof te kunnen verlaten. Zij liet het geheel, een laat-middeleeuwse stins die in de zestiende eeuw aan-

De Buitplaats Marienburg bij Leeuwarden, in 1730 aangelegd en tot 1765 bewoond door Prinses Maria Louisa, Douairière van Prins Jan Willem Friso; busfeiten den weg Sleker de haven en de Polmarce.

merkelijk was uitgebreid en twee andere grote woningen die ze van de diplomaat en grietman van het Bildt, Willem van Haren, had gekocht, verbouwen door de hofbouwmeester Anthonie Coulon en heeft daar tot haar dood in 1765 gewoond. Ze had intussen ten zuiden van de stad ook al het buiten Marienburg laten aanleggen, een buitenhuis met uitgebreide tuinen waar thans niets meer van rest. Het Prinsessehof is wel de eeuwen doorgekomen. Het is steeds bewoond gebleven en sinds onze eeuw als museum in gebruik. Van de oorspronkelijke inrichting is sinds de restauratie en herinrichting in de jaren rond 1970 weinig overgebleven, maar het complex heeft een respectabele functie als een van Europa's belangrijkste keramiekmusea.

Sinds 1765 was Leeuwarden definitief hofstad-af, de hofadel was al in 1747 met Willem IV vertrokken. Maar voor de gewestelijke bestuurders bleef Leeuwarden het centrum. Zij bleven in deze stad veelal een pied-à-terre houden en overal in de stad zijn daar, al zijn de gebruikersfuncties totaal veranderd, de sporen nog van te vinden: grote en vooral brede herenhuizen. De enige hofstad van Nederland ('s-Gravenhage is immers een dorp) heeft nog vele elementen en aspecten die bij de goede kijker dit respectabele verleden kunnen doen herleven.

Maria Louisa, de weduwe van Jan Willem Friso, liet rondom 1750 ten zuiden van Leeuwarden het buiten Marienburg aanleggen, waarvan thans niets meer rest.
Kopietekening met pen en penseel met wapen in kleur. 1880 Albert Manton. Foto Centrale Fotodienst R.U. Groningen.

Het Prinsessehof aan de Grote Kerkstraat, oorspronkelijk de woning van Maria Louisa van Hessen-Kassel, dat in deze eeuw keramiek museum werd.
Alle foto's: Gemeentelijke Monumentenzorg, Leeuwarden.

